

Կարինե ՍԱՀԱԿՅԱՆ
Ռեզա ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

**ՆՇԱՆԱՍԻՄՎՈԼԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ. ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻՄՎՈԼՆԵՐԻ
ՅՈՒՐԱՅՈՒՄԸ ՀՈԳԵԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՈՒՄ**

Միմվոլի /խորհրդանիշ/ բնույթի համադրականությունը պայմանավորվում է վերջավոր ձևի ու անվերջ բովանդակության համակցությամբ: Յուրաքանչյուր սիմվոլ մեզ մոտեցնում է ամբողջի գաղափարին, որի առանձնամասերի քննությունը ինքնին դեռ սիմվոլ չէ: Բազում անբացատրելի փաստերի առկայությամբ՝ յուրաքանչյուր իրադրական սիմվոլ միշտ էլ անհայտ է որոշակի հարաբերություններում: Միմվոլի մեկնաբանման առումով գոյություն ունի մի սահման, որից այն կողմ մեր իմացությունը չի կարող անցնել:

Լինելով արդյունք և գործընթաց՝ սիմվոլը կամ խորհրդանիշն արտահայտում է առարկայի կամ երևույթի էությունը: Միմվոլի առարկան պատկերային կառուցվածք է, որը վերածվում է ընդհանրացված և չծավալված նշանի: Միմվոլն անբացահայտ ձևով ընդգրկում է իրերի բոլոր հնարավոր դրսևորումները, ստեղծում դրանց անվերջ ծավալումների հեռանկարը: Դրանով իսկ ընդհանրացված իմաստային բնորոշումներից անցնում ենք առանձին, որոշակի միավորների քննությանը:

Գոյություն ունի սիմվոլ-առարկա կամ իդեալականացված առարկա հասկացությունը: Միմվոլն առանձին առարկաների պարզ նշան չէ, այլ ամփոփում է ընդհանրացված այնպիսի իմաստային բովանդակություն, որն անվերապահորեն ենթարկվում է հետագա ծավալման անհրաժեշտության պահանջին: Միմվոլի մշակութային դրսևորումները բովանդակում են իրականության ընդհանրացված սկզբունքին համապատասխան անմիջականորեն նշանակված զգայական պատկերներ: Միմվոլն ենթադրում է գաղափարի և պատկերի զուգակշռություն, միաժամանակ նրա մեջ պատկերն ամբողջությամբ պահպանում է իր ինքնուրույնությունը՝ ներառելով արտացոլվող առարկայի վերացարկված մոտեցումների համախմբվածությունը: Այս առումով սիմվոլը հնարավորություն է տալիս անցնելու պատկերի և առարկայի, արտաքին աշխարհի և հոգեկանի անբաժանելի միասնությանը:

Միմվոլի արդյունավետությունը պայմանավորված է նրա մակաձևման (ինդուկցիոն) հնարավորություններով, որ ներառում է անգիտակցական հոգեկան գործընթացներ և գիտակցական մտածողության ձևեր: Խորհրդանիշների համակարգն ունի գաղափարապատկերային կողմ, որն արտացոլում է միայն իմաստային հարաբերությունը:

Ուսումնասիրելով սիմվոլը մեկնաբանող հետազոտությունները՝ կարելի է սիմվոլ ընդհանրական հասկացությամբ նշանակել այն կայուն կառուցվածքները, որոնք ունեն թաքնված իմաստ, որոշակի բովանդակություն ընդլայնելու հնարավորություն և անբաժանելի են պատկերային կառույցներից: Միմվոլները որոշակի պայմանականությամբ էսպես նպաստում են մարդկային մտքի ընդհանրացմանը:

Մասնագիտական գրականության մեջ ընդունված է տարբերակել *պայմանական, պատահական և ունիվերսալ* խորհրդանիշներ: Պայմանական խորհրդանիշ է առարկայի անվանումը, որը որևէ կապ չունի նրա բովանդակության կամ էության հետ, այսինքն՝ հնչյունական կազմը պայմանականորեն է տրվում տվյալ առարկային: Պատահական խորհրդանիշը բնորոշվում է խորհրդանիշի և խորհրդանշվողի միջև ներքին կապի բացակայությամբ: Ունիվերսալ սիմվոլի և խորհրդանշվող առարկայի միջև գոյություն ունեն ներքին կապեր, որոնց հիմքում ընկած են ապրումներն ու տպավորությունները:

Տարբերակվում են նաև բնական և մշակութային սիմվոլներ: Առաջինները սերվում են հոգեկանի անգիտակցական բովանդակությունից և ներկայացնում են արքետիպային հիմնական պատկերների բազմաթիվ տարբերակներ:

Արխայիկ արմատներ ներառող բնական սիմվոլների վաղեմությունը փաստվում է նախնադարյան մարդկանց ամենաինքն գրառումներով:

Մշակութային սիմվոլներն անցել են գիտակցական զարգացման գործընթացով՝ դառնալով հանրույթի և քաղաքակիրթ հասարակության կողմից ընդունված կերպարներ և գաղափարներ: Ըստ էության այս սիմվոլները գործառնվում են «ձավերժական ճշմարտություններ» արտահայտելու համար և պահպանում են իրենց նախնական, հմայական սկիզբը: Մարդկային բանականությունը ներառում է բնագրային հասկացության նախածներ, որն, անշուշտ, կարող է միավորվել նրանց համապատասխան հոգեկան մոդելում:

Խորհրդանիշները մեզ մոտեցնում են բնությանը, ավելի ըմբռնելի դարձնում այն: Բնությունը մեր սիմվոլն է, և ինչ-որ տեղ մեզ անվտանգ ու ապահով ենք զգում մեր սիմվոլի հետ: Իրականության ըմբռնումը անվերջ կոնցեպցիա է՝ ենթարկված սիմվոլային գործընթացների ազդեցությանը:

Միմվոլը ինչ-որ ներհայեցողություն է, որի որոշվածությունը կախված է նրանից, թե ինչ է ինքն արտահայտում: Ընդունված է տարբերել սիմվոլի իմաստ և նշանակություն հասկացությունները: Միմվոլի նշանակությունը մարդկային կենսագործունեության համար կախված է այն գործառույթից, որ նա իրականում կատարում է: Նշանակությունը որոշվում է օբյեկտիվ էությանը: Քանի որ նշանակությունը իրական գործունեությունից զատ արտահայտվում է նաև վերբալ միջոցներով, հետևաբար այն առարկայական իրադրության տարբեր բնույթի հարաբերակցումների, փոխադարձ կապերի արտացոլումն է՝ առարկայի բնույթին համապատասխանող գործառույթով:

Միմվոլի նշանակությունը, լինելով նշանային համակարգի կառուցվածքային միավոր, ամենևին էլ պայմանավորված չէ հաղորդակցման իրադրությամբ, այն ցույց է տալիս հաղորդվող նյութի կայունությունը: Նշանին և խորհրդանիշին վերաբերող հոգեբանական ուսումնասիրություններում վերջիններիս նշանակությունը կարող է ներկայացվել առանձին հատկանիշների համախմբության տեսքով, որոնք կարող են ելակետ լինել առարկաների և երևույթների դասակարգման համար: Նշանակություններն իրենց հերթին կազմում են համակարգ՝ չհանգելով գոյության խոսքային ձևերին, որոնք ձևավորվում են մարդու՝ օբյեկտիվ իրականությանը հարաբերվելու ընթացքում: Միմվոլի նշանակությունը բացահայտվում է իբրև նշանի, պատկերի գործողության բովանդակություն: Գործառնական մակարդակում այն դրսևորվում է իբրև ընդհանրացման և հաղորդակցման միասնություն: Միմվոլի նշանակությունը բարդ, աստիճանակարգային կառույց է՝ բաղադրված տարբեր մասերից, որոնց հաճախ անվանում են սեմանտիկական հատկանիշներ, իմաստի անտրոստելի տարրեր:

Կարելի է առանձնացնել «սիմվոլիկ նշանակություն» արտահայտությունը: Այսպես՝ անցյալ դարավերջին Չ. Ֆրոյդը և Ի. Բրեյերը տարբերակեցին, որ հիստերիայի և ցավի դեպքում ոչ բնականոն վարքն ունի սիմվոլիկ նշանակություն: Ակնհայտ է, որ անձնային սիմվոլիկան առավել տարաբնույթ է և տարողունակ, քան այն, ինչ մարդը ֆիզիկապես զգում է: Միմվոլի իմաստը բնութագրվում է անհատականությամբ՝ անկախ արտացոլման անհատական իրադրական յուրահատկություններից: Այն ուղղակիորեն առնչվում է մարդու հուզական ընկալմանը: Գիտակցված տպավորությունը հեշտությամբ յուրացնում է անգիտակցական իմաստի տարրը: Իրականում սիմվոլի ըմբռնման առումով գիտակցականն ու անգիտակցականը զուգակցվում են և անձի համար հանդես են գալիս իբրև արդյունք:

Այսպիսով՝ սիմվոլիկ միջոցները ոչ միայն ընդլայնում են իրականությունը, այլև հնարավորություն են տալիս այն դիտելու որակական նոր տեսանկյունով: Մարդն ապրում է ոչ միայն նյութական, այլև սիմվոլիկ աշխարհում: Լեզուն, առասպելը, արվեստը, կրոնը աշխարհի տարրեր են, և մարդը շրջապատված է լեզվաբանական ձևերով, գեղարվեստական պատկերներով, դիցաբանական սիմվոլներով, կրոնական ծեսերով, առանց որոնց դժվար է ըմբռնել որևէ երևույթ: Ինչպես Կասիրերն է ասում. «Մարդը տեսականորեն և գործնականում ապրում է սիմվոլներով»:

Բացառիկ հետաքրքրություն է ներկայացնում սիմվոլի նշանագիտական կառուցվածքը ծիսական արարողակարգերի ժամանակ: Բոլոր դեպքերում ծեսը պահանջում է իր սիմվոլը, քանի որ անիմաստ է առանց դրա: Արարողակարգի ընթացքում դրսևորվող սիմվոլները պահպանում են ծիսական վարքագծի առանձնահատկությունները: Միմվոլի նշանագիտական կառուցվածքն ունի նշանակներ, գործողություններ

կամ օբյեկտներ, որոնք սիմվոլիկ ձևով դրսևորվում են ծիսական կոնտեքստների մեջ: Ըստ էության տարբեր առարկաների, գաղափարների և գործողությունների հարաբերությունները պատկերացվում են իբրև սիմվոլիկ միջոց և համախմբություն: Յուրաքանչյուր արարողակարգ միտված է պահանջելու նոր գաղափարների, գործողությունների և սիմվոլային հարաբերությունների ընդունումն ու յուրացումը, այլապես տվյալ սիմվոլը չի սոցիալիզացվում հանրության կողմից: Այս առումով Տերներն առաջարկում է ուշադրությունը բևեռել սիմվոլը կրողների հոգեբանական վարքագծին, որը դրսևորվում է ըստ տարածքային առանձնահատկությունների և ապրելակերպի հոգեբանության: Նորը գալիս է ծայրամասում ապրողի ընկալումից, այսինքն՝ եզրից: Ստեղծագործական միտքը արմատներ ունի սահմանի վրա. այսօրվա եզրը վաղվա կենտրոնն է: Ներքին տարածությունը, ինչպես և արտաքին տիեզերականը, ունի սահմաններ, որոնք կարող են դառնալ սիմվոլիկ համակարգերի սահմաններ: Մարդը մշտապես ընդարձակում է աշխարհընկալման սահմանները՝ անճանաչելիի միջոցով գնալով դեպի ճանաչողություն:

Միմվոլներն ու սիմվոլային հարաբերությունները ոչ թե ճանաչողական դասակարգման են ենթակա, այլ գոյություն ունեցող հոգեբանական մեխանիզմների շարքն են կազմում հզոր զգացմունքներ՝ սեր, նախանձ, ատելություն և այլն, արթնացնելու, ուղղություն տալու, կառավարելու իմաստով: Միաժամանակ ինքնապաշտպանական այս մեխանիզմը նպատակային ձևով մատակարարվում է նոր ինֆորմացիայով՝ ունենալով կամային ասպեկտ: Արդյունքում անձն ամբողջությամբ սիմվոլացվում է իր կյանքով:

Միմվոլների ընդհանուր համակարգում առանձնացնում ենք ազգային սիմվոլների էթնոմշակութային բացառիկությունը: Ազգային սիմվոլները տվյալ էթնոսի հոգեկերտվածքի և մշակույթի հայտանշաններն են, որոնց յուրացումը բարդ ու տարդուրանակ սոցիալ-հոգեբանական գործընթաց է:

Էթնիկական ստերեոտիպերն ունեն ընդհանրացված հուզական հագեցվածություն և ազգային գիտակցության մեջ ձգտում են կայունացված կանոնարկման:

Ազգային սիմվոլները հոգեկանի էթնիկական հատկանիշներ են, գաղտնագրային համակարգի բաղադրիչներ, որոնք ներառում են հոգեբանական տեղեկատվություն տվյալ էթնոսի ենթագիտակցական հոգեկանի մասին:

Ազգային սիմվոլները նյութականացված և բյուրեղացված են, կապված ազգի մշակույթին և քաղաքակրթությանը, սրանով իսկ նպաստում են ազգի հոգեկանի հաստատմանը:

Ստրեսային իրավիճակներում (երկրաշարժ, ստրես) ազգային սիմվոլները էթնոպաշտպան գործառույթ են կատարում անձի հոգեկարգավորման, հոգեշտկման առումով և դյուրին են դարձնում ստրես ապրած անձի սոցիալական հարմարումը:

Լինելով տվյալ ժողովրդի նյութական և հոգևոր մշակույթի, ինչպես նաև հոգեկան կյանքի կայուն արժեքային դրսևորման ձևեր՝ ազգային սիմվոլների յուրացումն ու ամրակայումը նպաստում են ֆրոստրացիայի հաղթահարմանը:

Ազգային սիմվոլները ընդլայնում են անձի հիմնախնդրի ենթատեքստը՝ ներմուծելով բովանդակային նոր իմաստներ: Ազգային ծեսերի, սովորույթների և ավանդույթների առաջադրումն ու սովորութամշակութային կենցաղում դրանց կիրառումը թուլացնում են ստրեսագեն լարվածությունը՝ անձի համար համահաշտեցման եզրեր գտնելով իրականության հետ:

Ակնհայտ է ազգային սիմվոլների հարաբերակցությունը դրանց հիման վրա ձևավորված ծիսակարգի, տոների, հավատալիքների և տվյալ էթնիկական խմբին բնորոշ վարքային մոդելի միջև:

Ծեսը կանոնների ու գնահատականների պարզ հանրագումար չէ, այլ ուժերի ու էներգիաների խառնուրդ, ինչպես նաև գաղափարների համախմբում: Այն հոգևոր մթնոլորտը, ուր տեղի է ունենում ծեսը, սիմվոլի ձևավորման բաղադրիչներից է: Սովորութային կենցաղում գործառնվող ծեսը միշտ գտնվում է զարգացման կիզակետում: Թեև նրա ձևը, սիմվոլիկ միջոցներն ու կառուցվածքները թվում են անփոփոխ, այնուհանդերձ դրանք միջակա դիրք են գրավում մարդու աշխարհընկալման և սոցիալական փորձի միջև:

Միմվոլն էթնոսի կյանքում մեծ բովանդակություն է և հարստություն, քանի որ սերվում է դարերի խորքից եկող արքեոտիպերից, պատկերացումներից, որոնք առարկայացել են ժողովրդի մշակություն: Այս առումով ուշագրավ է սիմվոլի վերախմաստավորումը և վերակերտումը:

Անձը ձեռք է բերում իր հոգեկան աշխարհին բնորոշ խիստ անհատական, յուրօրինակ մտածողության սիմվոլացում, որն առավելապես դրսևորվում է ազգի կամ ժողովրդի կյանքի վճռական պահերի, բախտորոշ իրադարձությունների, հոգեբանական ծայրահեղ լարվածությունների դեպքում: Ստրեսային իրավիճակներում ազգային սիմվոլները դառնում են ազգապաշտպան ցուցիչներ: Այս պարագայում գործառնվում է վշտի արտամղման մեխանիզմը: Ֆրոստրացնող դրոպապատճառները մղվում են ենթագիտակցական ոլորտ: Գործում է հակադարձ ռեակցիայի մեխանիզմը, որի ընթացքում մարդն ընտրում է հարմարվողական ստրատեգիա:

Էթնիկական արտամղման սիմվոլացումը առաջ է բերում սոցիալական նոր դիրքորոշումներ, իմացական, հուզական, վարքային նոր ծրագրեր: Սուբիմացիայի՝ վեհացման, վսեմացման վերագրման պրոյեկցիայի շնորհիվ է, որ յուրաքանչյուր իսկական սիմվոլ իր մեջ խտացնում է ազգային հոգեկանը: Եթե էթնոսը սիմվոլներ չունենար, ընդ որում՝ դրական և բացասական, ապա նոր սերունդների էթնիկական սոցիալականացումը լիարժեք չէր լինի (Ա. Նալչաջյան):

Այսպիսով՝ առանց մշակութային ֆեռմենտի անհնար է դառնում սիմվոլների փոխանցումը սերնդից սերունդ: Ինքնին մշակույթը բարերար մթնոլորտ է նոր սիմվոլների ստեղծման ճանապարհին: Ազգային սիմվոլի ներքնայնացումը ինքնապաշտպանական թաղանթ է անձի համար:

Եթե էթնոսը կորցնում է իր սիմվոլները, այդ թվում նաև սիմվոլային գործողությունները, ապա կորցնում է վարքային ստերոտիպերը:

Այսպիսով, պատմամշակութային հանրահայտ սիմվոլների իմաստային բովանդակության սոցիալական հնարավորությունների օգտագործումը նպաստում է սոցիումի ճգնաժամի հաղթահարմանը: Ազգային սիմվոլների սոցիալական յուրացումը սկսվում է ընտանիքում, քանի որ այն առաջին սոցիումն է, ուր անձը ստանում է նախնական կողմնորոշումներ մշակույթի դրսևորումների մասին՝ առաջնային հոգեբանական նույնացում ունենալով սեփական էթնոսի հետ:

Ազգային սիմվոլների յուրացումն էքստրենալ իրավիճակում անձի համար յուրօրինակ կարևորություն է ստանում, քանի որ ճգնաժամերի պահերին բարձրացնում է նրա դիմակայման ոգին և առավել որոշակի դրսևորվում են կամային հատկանիշները՝ ենթագիտակցական թափն ուղղելով դեպի անցյալի մշակութային սիմվոլացած արժեքներ, որոնք, անտարակույս, ինքնապատան դեր են կատարում:

Ազգային սիմվոլները առավել հեշտացնում են հոգեկարգավորման գործընթացը՝ նկատի ունենալով անձի ենթագիտակցության մեջ սիմվոլացված օբյեկտների նախնականությունը: Այս առումով էթնոկիր անձն ավելի պաշտպանված է դառնում ստրեսների պահին:

Ազգային սիմվոլների ընկալման հոգեբանական բնութագիրը պարզելիս տեսական մակարդակով հիմնվում ենք ազգային նախապաշարման, վաղնջական մտածողության, դարերի խորքից եկող կարծրացած սովորությունների, բնապատմական ավանդույթների և կրոնաժառանգական պատկերացումների վրա: Ժողովրդական մտածողությունն ունի հարուստ ավանդույթներ, յուրահատուկ ներկա, որն անընդհատ գործընթաց է տվյալ ժողովրդի պատմամշակութային զարգացման համար: Բոլոր դեպքերում սիմվոլիկ մտածողությունը ազգի հոգևոր կերտվածքի ընդհանուր բնութագիրն է, տվյալ ժամանակահատվածի համար ձևավորման գործընթաց և արդյունք:

Ազգային ամբողջականության և կեցության փիլիսոփայական ըմբռնումները հաստատում ենք անհատի և ժողովրդի մտածողության անքակտելի միասնությամբ: Հետևաբար, եթե անտրոհելի է այս միասնությունը, նշանակում է ազգին ստրեսային վիճակից դուրս բերելու համար ազգային սիմվոլը դառնում է ֆեռմենտ: Ազգային հոգեբանությունը սնվում է ազգային ավանդույթներից, ծեսերից և սովորություններից, իսկ վերջիններս էլ հոգեբանական այնպիսի տարրեր են, որոնք երկար դարերի ընթացքում վերապրվել են ազգային գիտակցության մեջ: Անձը հոգեպես ներքնայնացնում է դարերի

խորքից եկած մշակույթը, զգայական ու գիտակցական փորձը, նաև ժողովրդական իմաստությունը, այս եղանակով էլ ազգային մտածողությունը ժառանգվում և փոխանցվում է կոնկրետ անհատին: Այս իմաստով անձի մտածողությունը չի հակադրվում ազգային մտածողության դրսևորումներին, քանի որ էթնիկական ստերոտիպի մեջ մտնող որոշ տարրեր դառնում են սիմվոլներ:

Արդյունքում՝ ավանդույթների ստեղծման ու ամրապնդման ընթացքում կատարվում են անձի սիմվոլային ինքնապաշտպանական գործընթացներ: Այսպիսով՝ յուրաքանչյուր ազգային սիմվոլ ծառայում է էթնոսի բարդույթի հաղթահարմանը՝ նպաստելով ազգի սոցիալականացման գործընթացին: Մարդու սիմվոլիկ ըմբռնումներում արտաքինն ու ներքինը սերտորեն կապված են մեկը մյուսին և ամբողջացնում են նրա հոգեկանը՝ բնականաբար հեշտացնելով վերջինիս ինքնաարտահայտման ձգտումները: Մյուս կողմից եթե խոսքը վերաբերում է ազգային սիմվոլների յուրացմանը, ապա դժվար չէ նկատել, որ էթնիկական նախապաշարումները, սովորույթներն ու ծեսերը ևս ենթարկվում են տրամաբանական մշակման, որով և հեշտացվում է մտածողության այդ ձևի յուրացումն ու փոխանցումը հաջորդ սերնդին: Առավել կոնկրետ նկատի ունենք, որ ծայրահեղ հոգեվիճակներում ժամանակի և տարածության մեջ կան անհետացած կամ չբացահայտված ազգային կորեր, որոնք բացառիկ հանգամանքներում՝ ստրեսային իրավիճակներում կարող են բացվել և նորովի դրսևորվել: Այս իմաստով հասարակական արհավիրքները խտացնում են ազգային մտածողությունը. դեպի անցյալ շրջված ենթագիտակցական հոսքը բացում է ազգի դիմակայելու պատմական փորձը (ռետրո հիշողությունը), որի մեջ անձն իրեն ապահով է զգում: Ազգային հոգեկերտվածքի՝ ստրեսային վիճակով պայմանավորված փոփոխությունները կարող են առաջ բերել նոր սիմվոլներ և ստերոտիպեր, քանի որ դեպրեսիաների պահին էթնոկիր անձի հոգեկան աշխարհը առավել ճկուն է:

ЗНАКОГО—СИМВОЛИЧЕСКАЯ СИСТЕМА: УСВОЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ СИМВОЛОВ В ПРОЦЕССЕ ПСИХОКОРРЕКЦИИ

Резюме

К. Саакян, Р. Оганнесян

Социальное усвоение национальных символов начинается с семьи, поскольку семья-первый социум, где человек получает первоначальные представления о культурных ценностях, психологически идентифицируясь с собственным этносом.

Усвоение национальных символов в экстремальных ситуациях приобретает особую, ярко выраженную значимость для личности, так как повышает стойкость ее духа, выносливость, делает сильнее, направляя подсознание к символическим ценностям национальной культуры, которые, несомненно, приводят в действие механизм самозащиты личности. Национальные символы играют огромную роль в психологической коррекции личности, облегчая ее ориентацию в экстремальных жизненных ситуациях.